

Uvodni tekst

ZAPISI EMILIJA LASZOWSKOGA IZ PRVOGA SVJETSKOG RATA (Ratni dnevnik koji to zapravo nije)

Na stanicama koje slijede čitatelj će saznati vrlo malo ili nimalo o strahotama Prvo-ga svjetskog rata. Neće pročitati mnogo o ratnim operacijama, tisućama hrvatskih voj-nika koji su prosuli kosti po dalekim ratištima, ništa o hrabrosti i podvizima, dezerti-ranju i bjeguncima. Ništa o prvome masovnom umiranju u ljudskoj prošlosti koje je izazvao isključivo čovjek sam. Dnevnik Emilija Laszowskoga 1914. 1918., izrezan iz njegovih cjeloživotnih bilježaka svakodnevnih, katkad učmalih i monotonih događanja, nudi nešto posve drugo. Sliku zaboravljenoga i danas davnoga vremena gledanu očima zagrebačkoga intelektualca u kojoj se ocrtavaju konture znatno neobičnije od očekiva-nih. Na temelju njegovih dnevnčkih zapisa čini se da je domaći intelektualni mikro-kozmos ratna zbivanja promatrao s dalekoga odstojanja. Dijelovi hrvatskoga etničkog teritorija nisu bili izravno pogođeni ratom i razaranjima, bojišta su bila daleko. Veliki je sukob na početku trebao biti tek brza odmazda moćne Monarhije prema slabashnoj i neobuzdanoj Kraljevini na jugoistočnim granicama. Kada su kola krenula nizbrdo, kolebljivo se oduševljenje (ako ga je uopće bilo) pomiješano s ogorčenjem izazvanim Sarajevskim atentatom rasplinulo kao balon od sapunice. Valjalo je gledati svoja posla, sačuvati se od oskudice i gladi i, po mogućnosti, otkloniti sebe i bližnje od odlaska na frontu. Barem se tako da iščitati iz bilježaka Laszowskoga. Zasigurno je netočno da je svima u intelektualnome okruženju onog vremena bilo slično. Dnevničke bilješke koje ovdje donosimo, međutim, svjedoče upravo o tome. Bilo bi ih dobro usporediti sa za-piscima Josipa Horvata, Iva Vojnovića, Miroslava Krleže, Ive Kerdića (da spomenem samo neke).

Iako potomak c. i k. časnika, Laszowski nije imao smisla ni sposobnosti za vojnu službu. Još krajem osamdesetih godina 19. stoljeća oslobođen je vojne obveze zbog ravnih stopala. Oružju se približavao samo u lovu i dokolici. U poodmaklim tridesetim nije mu padalo napamet da za kralja i domovinu učini išta vratolomno. Ratovanje je smatrao zadaćom drugih. Četverogodišnje razdoblje proživio je s obitelji u miru i rela-tivnoj sigurnosti, na mjestu zaposlenika središnje arhivske ustanove. Zapravo, to je bilo vrijeme u kojemu je najčešće putovao i, kada bismo bili potpuno iskreni, bilješke o kojima govorimo bile bi zapravo dnevnik putovanja, izleta, druženja i svakodnevice. I tek pokojega spomena rata. Gotovo je zapanjujuće kakav je život postojao izvan vojnič-kih redova za sljedovanje, blatnih rovova i krvavih šinjela, osakaćenih i mrtvih ratnika, raseljenih i gladnih civila. Posve druga slika Velikoga rata. Možda je zato i dragocjena.

Daleko od grmljavine topništva, Laszowski je kao pravi pripadnik „kruhboračke” inteligencije tijekom ratnoga razdoblja činio upravo ono što se da iščitati iz prije spomenutoga, nespretnoga pridjeva zalijepljenoga dijelu najnačitanijega društvenoga sloja. Trebalo bi samo izbrojiti koliko je puta u bilješkama spomenuo „fruštuk”, „večeru”, „južinu”, „gablec” ili koju drugu vrstu obroka. Vjerojatno bi brojka izgledala groteskno. Vrlo se često čini da je naš junak najčešće k prijateljima i poznanicima navraćao isključivo zbog dobrog jela i kapljice. Ako se usput moglo odraditi još nešto odlično, ako ne, i dobar je zalogaj bio više nego zadovoljavajući rezultat. Omiljen u društvu, kakav je inače bio, načitan i razgovorljiv, nije teško nalazio „žrtve”. Javna djelatnost njegova misaonog čeda, Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja, ionako je bila na aparatima zbog zabrana svih vrsta organiziranoga društvenog djelovanja osim humanitarnoga. Utjehu je valjalo tražiti u dobrome društvu na bilo koji način. Uostalom, Družba je već bila proživjela svoje najsajnije godine, u kojima je u zagrebačku i hrvatsku zbilju utisnula neizbrisivi trag osnivanjem nekoliko kapitalnih institucija. Preostao je rad na homogenizaciji društva putem prosvjećivanja puka, veličanja zasluga velikana iz prošlosti i obilježavanja historijskih obljetnica. Upravo ono u čemu je veliki meštar Laszowski uživao i u čemu se sjajno snalazio.

Bilješke koje imamo pred sobom svojevrsan su memento njegova profesionalnoga i znanstvenoga rada u ratnome razdoblju, koji je zaista bio plodan. Brojčano svakako više nego kvalitetom, ali to u našem slučaju možemo ostaviti po strani. Ne mnogo manje, međutim, podsjetnik su na privatnu stranu njegova života koji je u to vrijeme doživio određeni smiraj. Dani velikih ljubavi, ženidba, razvoda i rađanja potomstva bili su iza njega. Ostala je borba za bolji život, namicanje novčanih sredstava, školovanje djece. Ostale su i stalne napetosti u braku, kao (uostalom) i sljedećih četiriju desetljeća, sve dok se prvo supruga, a zatim i on nisu uputili na posljednje počivalište. Ali za to je trebalo pretrpjeti još štošta, uključujući novi svjetski sukob i promjene političkih prilika. A te mu baš nisu bile naklonjene. Laszowski je bio u nemilosti i ustaškoga i komunističkoga režima. Zato je i preminuo posve zaboravljen. Zato do današnjega dana u Zagrebu, koji je toliko zadužio, nema ni ulicu, a kamoli spomenik. Neki nezaslužniji od njega imaju oboje.

***

Emilij (ili Emil) Laszowski bio je potomak plemićkih obitelji od kojih ni jedna izvorno nije pripadala hrvatskoj etniji. Rodio se u Brlogu na Kupi 1. travnja 1868. Otac mu je bio Sigismund pl. Laszowski, umirovljeni pješački satnik, a majka Sidonija rođ. pl. Šufflay. Otac *Žiga* bio je Poljak, odlikovani ratni veteran, borac kod Solferina i Kraljičina Gradca. Nedugo nakon posljednje bitke i zahvaljujući njoj, nepovratno je izgubio zdravlje. Preminuo je u gradačkoj vojnoj bolnici od posljedica zatajenja pluća i pretjerana uživanja alkohola, dva mjeseca nakon rođenja jedinca kojega nikada nije

vidio i kojemu je u imetak ostavio samo prezime. Oslonac u životu malomu su Emilu postali majka Sidonija i djed Filip Aleksandar pl. Šufflay Otruševački, akademski obrazovani pravnik i samouki, ali vrsni upravitelj nekoliko imanja, pionir domaćega svilogojstva i pčelarstva te općenito uzoran ekonom.

Do djedove smrti Laszowski je uživao u izobilju. Unatoč činjenici da su Filip i supruga mu Barbara pl. Babok Vukšinečka imali sedmero djece, upravljanje brloškim posjedom naslijedila je Emilova majka. Dvojica Filipovih sinova umrla su prerano, a jedan je za taj posao bio nesposoban. Od rođenja pa sve do konca osamdesetih godina 19. stoljeća Emil je bio posve zaštićen. Školu je pohađao privatno, slobodno vrijeme provodio u bezbrižnosti, lutajući nepreglednim prostranstvima koja su okruživala nikad prežaljeno mjesto njegova rođenja.

Stvari su se stubokom promijenile nedugo nakon djedove smrti. Izvori su novca presahnuli, zaredale su nerodne godina, a imovina je ionako morala biti razdijeljena nasljednicima. Kako bi namirio svoja i sestrina potraživanja, Nikola Tomašić, sin Sidonijine sestre Emilije i kasniji ban, poslao je brloški posjed na bubanj. Kada su podmirili vlastite dugove, Sidonija i jedinac ostali su bez ičega. U to je vrijeme Laszowski već dobio kći Feodoru s prvom suprugom, Karlovčankom Emilijom Skrowni, napustio medicinu u Grazu, započeo studij prava u Zagrebu i zaposlio se u Kr. zemaljskom arhivu. Sidonija je u podmaklim godinama sreću potražila u Americi.

Stalno zaposlenje i kakav-takav izvor prihoda za malu obitelj Laszowski imao je zahvaliti fantastičnomu znanju latinskog jezika, sklonosti historiografiji, prvim publicističkim uradcima te, dakako, poznanstvima i sreći. U Arhivu je proveo čitav radni vijek. Od 1891. do 1939. penjao se na službeničkoj ljestvici od dnevničara do direktora, naslijedivši 1925. na tome mjestu prijatelja i jedinoga šefa Ivana Bojničića. Kao glava te ustanove je i umirovljen. Nakon uspostave ustaškoga režima kratko je (1941./1942.) obnašao dužnost ravnatelja Ratnoga arhiva i muzeja NDH u Zagrebu. Ta je epizoda svršila neslavno. Oduševljenost novim režimom brzo je splasnula. Laszowskom njegovi nekoć najbliži suradnici nisu zaboravili dodvoravanje kralju Aleksandru i poslušnost prethodnim vlastodržcima. Na duže razdoblje izgubio je pravo na mirovinu i životario u oskudici. Možda je dobro i prošao jer su neki zbog sličnih stvari u to vrijeme gubili glavu.

Tijekom gotovo polustoljetne arhivske službe obavljao je niz važnih poslova povezanih sa strukom. Njegovom zaslugom ili inicijativom Zemaljski je arhiv obogaćen brojnim vrijednim arhivalijama. Istaknuo se sređivanjem i pohranom gradiva županija, zagrebačkoga Gradskoga i Kaptolskog arhiva, uređivanjem spremišnih prostora, popisivanjem i vrednovanjem gradiva privatnih imatelja, a zajedno s I. Bojničićem 1899. pokrenuo je *Viestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* (danas *Arhivski vjesnik*) kao prvi arhivistički časopis i jedan od najdugovječnijih stručnih

časopisa u nas uopće. Na njegovu je inicijativu 1913., zahvaljujući prijateljskim i rodbinskim vezama s tadašnjim banom Nikolom Tomašićem, Zemaljski arhiv uselio u prostore istočnoga krila nove zgrade Sveučilišne knjižnice na tadašnjemu Mažuranićevu trgu, izgrađene prema nacrtima arhitekta R. Lubynskoga. Nije na odmet spomenuti da je prijateljska i rodbinska veza Laszowskoga s tadašnjim banom bila presudnim razlogom zbog kojega je na više desetljeća riješeno pitanje smještaja središnjega hrvatskoga arhiva koji se dotad nalazio u nekoliko derutnih, vlažnih i svrsi potpuno neprimjerenih prostorija na Gornjemu gradu. Osim toga, čak je i zemaljski arhivar Bojničić bio protivan preseljenju, držeći da Arhiv ne treba micati iz Banskih dvora na periferiju, daleko od središnjih državnih institucija.

Laszowski je u stručnoj djelatnosti bio vrlo svestran. Rano se počeo baviti zaštitom spomeničke baštine, napose starih gradova i utvrda. Zajedno s J. Brunšmidom i T. Smičiklasom 1910. inicirao je osnivanje Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, prve ustanove za zaštitu hrvatske spomeničke baštine i preteče današnje Uprave za kulturni razvitak i kulturnu politiku, koja djeluje u okvirima Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Član toga Povjerenstva bio je do 1939. U gotovo trima desetljećima djelovanja volonterski je obavio niz terenskih istraživanja gradina, gradova, crkava i samostana diljem Hrvatske, a zajedno s Bojničićem uime Zemaljskoga arhiva 1908. imenovan je i članom Zemaljskog povjerenstva za nazivlje općina i prebivališta u Hrvatskoj i Slavoniji.

Široj javnosti postao je poznatijim osnivanjem i dugogodišnjim radom u Družbi Braća Hrvatskog Zmaja, koju je skupa sa suradnicima (prije svih Velimirom Deželićem st.) utemeljio 1905. Bratstvo naslonjeno na tradiciju zmajske družbe ugarskohrvatskoga kralja Žigmunda Luksemburškoga s početka 15. stoljeća bilo je zamišljeno kao kulturno udruženje izrazito hrvatskoga karaktera, potpuno neovisno od utjecaja politike, zasnovano na domoljublju, prijateljstvu, bratskoj ljubavi i slozi „zmajske braće”. Temeljnomo je zadaćom društva određeno promicanje moralnih i kulturnih vrednota hrvatskoga naroda, oživljavanje događaja iz narodne prošlosti te čuvanje i obnavljanje hrvatske kulturne baštine. Djelatnosti bratstva bile su uglavnom usmjerene na održavanje prosvjetnih i kulturnih događanja, njegovanje „kulta Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana” te osnivanje institucija. Potonja djelatnost rezultirala je utemeljenjem zagrebačkoga Gradskog muzeja, Gradske knjižnice te Gradskoga arhiva 1907. Nešto poslije, 1909., Družba je preko Laszowskoga i Deželića st. potaknula osnivanje Dobrovoljnoga društva za spasavanje, prve organizirane i izvježbane službe za pružanje hitne medicinske pomoći u Zagrebu.

Zbog sve snažnija utjecaja politike, strancarenja među članstvom, ali i činjenice da je svojim razuzdanim sinovima dopuštao da se prema družbinoj imovini odnose kao prema vlastitoj prćiji, u kolovozu 1935. bio je primoran dati ostavku na dužnost veli-

koga meštra, čime se gotovo u potpunosti povukao iz javnoga života i djelovanja u Družbi do 1945. kada je ponovno imenovan privremenim upraviteljem. Nepunu godinu poslije, u ožujku 1946., odlukom je novih vlasti rad društva zabranjen uz oduzimanje cjelokupne imovine. Bio je to kraj sna Laszowskoga o bratstvu, slozi i udruženoj promicanju nacionalnih interesa putem prosvjećivanja i obrazovanja. Braća su oduvijek naginjala intelektualnoj eliti i viđenijim, nacionalno osviještenim i apolitičnim članovima društva. Takvih je u Hrvatskoj od četrdesetih godina 20. st. ionako bilo sve manje. Svemu usprkos, Družba je u svojoj djelatnosti uspjela. U posljednjoj fazi pretvaranja hrvatskoga naroda u modernu nacionalnu zajednicu učinili su mnogo. Vrijeme istupanja najširih, seljačkih, društvenih slojeva s političke margine Družba je obilježila osnivanjem institucija i snažnim utjecajem na psihologiju pripadnosti, prije svega intelektualnih, a posredno i širih društvenih masa, premrežavajući dijelove hrvatskoga etničkog prostora i ideologijom i konkretnim radom, čineći ga tako jedinstvenijim i snažnijim nego ikada prije. Ostvarenje sna o potpunoj samostalnosti Hrvatske, Laszowski, dakako, nije dočekao. Jesu neka njegova mlađa „braća” koja su 1990. na staroj tradiciji ponovno obnovila udruženje, očito neshvaćajući da je njezino pravo vrijeme iscurilo još prije pola stoljeća.

Publicistički opus Laszowskoga izuzetno je opsežan (doduše više brojnošću nego kakvoćom) i sadržava nekoliko stotina objavljenih knjiga, brošura, stručnih članaka i drugih priloga objavljenih u preko šezdeset periodika. Ozbiljan historiografski rad započeo je objavljivanjem prvoga sveska nedovršene edicije, *Hrvatske povijesne građevine* (Zagreb, 1902.). Biografske te priloge s područja rodoslovlja, grboslovlja i pečatoslovlja ponajviše je objavljivao u *Vjesniku Hrvatskog arheološkog društva, Prosvjeti i Vitezoviću*, dok je samo za leksikon *Znameniti i zaslužni Hrvati* (Zagreb, 1925.) napisao i/ili uredio oko 600 biografskih priloga. Članke o povijesti grada Zagreba objavljivao u brojnim zagrebačkim dnevnicima te u prvome svesku edicije *Stari i novi Zagreb* (Zagreb, 1925.).

Najvažniji dio njegova publicističkoga rada pripada prevođenju, komentiranju i objavljivanju povijesnih vrela. Tu je s izvrsnim znanjem latinskoga jezika, što je imao zahvaliti djedu Šufflayu, bio bez premca. Njegovu su pomoć u transkripcijama i prijevodima s latinskoga tražili mnogi, uključujući i središnje figure ondašnje hrvatske historiografije. Jedno od najvažnijih djela s toga područja svakako su višesveščani *Povjesni spomenici plem. općine Turopolja nekoć „Zagrebačko polje” zvane* (sv. I. (1225. 1466.), Zagreb, 1904.; sv. II. (1467. 1526.), Zagreb, 1905.; sv. III. (1527. 1560.), Zagreb, 1906.; sv. IV. (1560. 1895.), Zagreb, 1908.), u kojima je objavljeno 1267 dokumenata na više od dvije tisuće stranica. Usporedno je u suradnji s J. Barlèom, V. Deželićem st. i M. Šenoom napisao i objavio iscrpnu monografsku obradu objavljenih vrela u monumentalnoj *Povijesti plem. općine Turopolja nekoć „Zagrebačko polje” zvane* (sv. I., Zagreb 1910.; sv. II., Zagreb, 1911.; sv. III., Zagreb, 1924.). Na području objavljivanja povijesnih izvora istaknuo se i pri izdavanju zbirke isprava *Diplomatički zbornik Kral-*

jevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije od II.¹ (Zagreb, 1904.) do XIII. sveska (Zagreb, 1915.), koji je nakon Smičiklasove smrti kao sastavljač i urednik potpisao zajedno s M. Kostrenčićem. Sabirao je gradivo i priredio tisak zbirke isprava *Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (Acta Habsburgica Regni Croatiae et Slavoniae)*, I. III. (1526. 1554.), Zagreb 1914. 1917., te nastavio rad I. Tkalčića na izdavanju *Povjestnih spomenika slob. kralj. grada Zagreba* objavivši nakon Tkalčićeve smrti sedam svezaka spomenute publikacije (1929. 1949.). Stručne je radove tiskao u šezdesetak periodika, a samostalno (1903.) pokrenuo i uređivao prvi domaći časopis za genealogiju, biografiju, heraldiku i sfragistiku *Vitezović*. Od 1901. do 1908. uređivao je *Prosvjetu*, 1929. 1939., *Vjesnik kr. državnog arhiva u Zagrebu*, a 1917. 1918. te 1925. 1927. Družbino glasilo *Hrvatski zmaj*. Bio je članom Hrvatskoga arheološkog društva, Kola hrvatskih književnika, Zagrebačkoga društva Dobrotvor, Hrvatskoga filatelističkog društva, Hrvatskoga starinarskog društva u Kninu, Sokolskoga društva u Zagrebu, Kulturno-prosvjetnoga društva Strossmayer, Hrvatskoga prosvjetnog i kulturnog društva Napredak (Sarajevo), Društva jugoslavenskih bibliotekara, a od 1907. postao je i dopisnim članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Privatni život Laszowskoga dobro je dokumentiran. Za to se pobrinuo on sam. U maniri pravoga arhivista sakupljao je brojne, naizgled nevažne dokaze kojima je potkrepljivao i učvršćivao istinitost dnevnčkih zapisa. A te je vodio gotovo čitav život. Zapiši koji se odnose na najranija razdoblja su, naravno, memoarski. Ima takvih i poslije. Katkad je teško razaznati granicu između jednoga i drugoga jer je Laszowski i dnevničke zapise prepisivao u čistopis, nerijetko nešto mijenjajući, dodajući ili ispuštajući po sjećanju. Količina i kvaliteta zapisa nisu ujednačeni. Događanja iz nekih razdoblja jako su dobro opisana, iz nekih manje, a iz nekih slabo ili nikako. Tomu usprkos, može se reći da život ovoga zagrebačkog intelektualca čitajući njegove zabilješke postaje gotovo opipljiv. Sličan našim životima danas, sa svim naporima, uzaludnim očekivanjima, nenananim radostima, ljubavima, mržnjama i vječitom borbom za bolje sutra.

Kao što je to već prije natuknuto, ženio se više puta. S prvom suprugom koja je preminula početkom 20. stoljeća imao je kćer. S drugom se oženio nedugo nakon smrti prve. Asta Claudius nije se pokazala sretnim izborom. Uz poodmaklu tuberkulozu (od koje je preminula i Emilija Skrowny) nije baš bila milo stvorenje. Od starijega je supruga očekivala luksuzan život koji joj ovaj nije mogao priuštiti. Uslijedile su svađe, preljub i razvod. Laszowski je treću družicu pronašao u Beču. S njom je proživio ostatak života, dobio trojicu sinova i naposljetku ju nadživio iako je bila znatno mlađa. Asta je, usput rečeno, ubrzo nakon razvoda također preminula.

¹ Naime, 1904. izlazi svezak *Diplomatičkog zbornika*, koji sadržava isprave od 1101. godine do 1200., a nosi oznaku sv. II. jer se očekivalo da se isprave do 1100. godine naknadno prikupe i objave po izvornicima. Tek 1967. godine izlazi prvi svezak, koji sadržava isprave od 743. do 1100. godine, a sabrali su ih i obradili Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović. Urednik toga sveska bio je M. Kostrenčić.

Kao otac se baš nije posve iskazao. Zapravo je kod kuće bio vrlo rijetko. Slobodno vrijeme pojela su svakodnevna istraživanja, pisanje i objavljivanje radova nerijetko jedini način na koji je obitelj spašavao od oskudice. Fini nikada nije bila u službi. Nema spomena da je privređivala nekim drugim načinom. O dječacima su se brinule sluškinje, pokazat će se s vrlo upitnim uspjehom. Laszowski je, naime, sinovima životne poteškoće morao rješavati sve do konca života. Ili si barem utvarati da to čini.

Bio je vrlo društvena osoba. Gotovo je nevjerojatan broj ljudi s kojima je prijateljevao ili bio u prisnim odnosima. Čak i devnički zapisi koji slijede, a zapravo su samo kratki isječak onoga što je proživio (a što je ostalo zabilježeno), zorno svjedoče o tome. Najveći broj poznanika proizlazio je iz istoga, intelektualnoga, društvenoga sloja, ali bilo je tu i industrijalaca, trgovaca i napose svećenika. Gotovo da nije postojao ni jedan iz šire zagrebačke okolice s kojim nije bio u dodiru. Uporni će čitatelj spoznati i s kojim razlogom.

Kad smo već u tome području, Laszowski je intuitivno bio veliki vjernik. Katkad se u njegovim zabilješkama mogu iščitati i natruhe primitivne pobožnosti isprepletene s praznovjericama. Kao i suvremenici, posjedovao je (vjerojatno društveno nametnutu) potrebu formalne pripadnosti ritusu. Zbog toga je prilikom posljednje ženidbe prešao na pravoslavlje, nakon Astine smrti ponovno prihvatio katolicizam, a jedno je vrijeme koketirao i sa starokatolicima, odnosno Hrvatskom starokatoličkom crkvom.

Tijekom čitavoga života zdravlje ga je, u cijelosti gledano, izvrsno služilo. Iako se često tužio na tjelesno stanje, češće su to bile posljedice iscrpljenosti, u mlađim danima redovito izazvane bančenjem i ovećom količinom alkohola, kratkotrajnim i neopasnim boljeticama ili lakšim ozljedama. Uostalom, nadživio je sve tri družice i preminuo u dubokoj starosti. Psihička mu se stabilnost također ne može zanijekati s obzirom na sve događaje koje je u tome razdoblju prebacio preko leđa, ili bolje reći preko ruke i olovke u njoj. Preminuo je koncem studenoga 1949. godine.

I danas je u domaćim društvenim krugovima nezasluženo nepoznat. Posljednje desetljeće donijelo je nekoliko pozitivnih promjena, od objavljivanja monografija do izložba i znanstvenih skupova posvećenih njegovoj djelatnosti. Tomu usprkos neke nepravde još nisu ispravljene.

***

Dnevničke bilješke koje čitatelj ima pred sobom onakve su kakvim ih je zapisao Laszowski. Neznatno su ili gotovo uopće nisu mijenjane. Ono što jest su očite kontekstualne pogreške i omašnji zatipci. Te su naznačene ili uglatim zagrada kao dodavanje riječi ili dijelova rečenice radi lakša čitanja i razumijevanja ili su razriješene u bilješkama. U potonjima se, dakako, nastojalo rasvijetliti važnije događaje i osobe iz života Laszowskoga kad je god to bilo moguće. Dijelovi rečenica koji su zbog nečitkosti u

prijepisu ispušteni, označeni su trima točkama u uglatim zagradama, a nedovršene rečenice u izvorniku trima točkama u običnoj zagradi ili je na nedostatke upućeno izravno u bilješkama. Slično je i s upitnim situacijama. Ako je postojao izvorni upitnik u tekstu, takav je naznačen u bilješci.

Ukošenim su slovima istaknuti dijelovi teksta koji vremenskim slijedom odgovaraju mjestu na kojem se nalaze, ali su izvorno stavljeni na stranu kao posebni dijelovi dnevnčkih zapisa.

Neki su ulomci dnevnika prilično loše čitljivi, stoga neka pogreške u prijepisu i priređivanju budu oproštene. U prilogu dnevničkih zapisa nalazi se i nekoliko odabranih ilustracija popratnih materijala kojima dnevničke bilješke Laszowskoga obiluju. Najčešće su to fotografije, putne isprave, vozne karte, jelovnici te kazališni i kinematografski programi. Kao izuzetan dokaz istinitosti pribilježenoga barem dio njih zaslužuje objavu.

U Zagrebu, 23. srpnja 2018.

Priređivač